

ється зростання виробництва продовольства. До таких країн можна віднести Китай, Бразилію, Індію, Росію, Україну, Аргентину та деякі африканські країни.

Основною тенденцією розвитку сільськогосподарського виробництва в ХХІ столітті буде подальше зближення рівнів економічного розвитку продовольчих комплексів різних країн. Роль державного регулювання буде спрямована на збільшення розмірів інвестицій, обсягів і якості виробленої продукції. І надалі, особливо з посиленням процесу інтернаціоналізації в умовах глобалізації, виробництво й торгівля, вплив факторів економічного характеру на процес відтворення у світовому аграрному секторі буде зростати.

Література

1. Гребельник О.П. Використання митного тарифу як регулятора торговельних режимів [Текст] // Формування торговельних режимів у перехідних економіках в умовах глобалізації (приклад України): Матеріали ХІ міжнар. конф. / Л.В. Губернський (голов. ред.); КНУ ім. Т. Шевченка, ІМВ. — К., 2001. — С. 247—250.
2. Глосарій термінів європейського союзу [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://europa.dovidka.com.ua/b.html>.
3. Земельний вісник України [Текст]. — № 1—2. — 26 січня 2009 р., — С. 8—9.
4. Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство [монографія] [Текст] / П.Т. Саблук та ін. — К. : ННЦ ІАЕ, 2008. — 632 с.
5. Общая площадь мира. Плотность населения мира. Сельскохозяйственные земли [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://ru.worldstat.info/World/Land>.
6. Янкевич Я.Я. Продовольственные проблемы населения мира [Текст] / Я.Я. Янкевич. — М. : Знание, 1982. — С. 11—42.
7. Развитие аграрного производства как предумова обеспечения продовольческой безопасности Украины [Текст] — К. : НІСД, 2011. — 39 с.

Статтю подано до редакції 12.10.2012 р.

УДК 339.9

М. В. Завгородня, аспірант
кафедри міжнародної економіки,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

АСИМЕТРИЧНИЙ РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК КРАЇН БЛИЗЬКОГО СХОДУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

АНОТАЦІЯ. У статті досліджено особливості розвитку національних економік регіону Близького Сходу в умовах глобальних трансформацій. Розглянуто безпосередній вплив глобалізаційних процесів на прояви асиметрії економічних відносин між країнами в межах регіону. Автором запропоновано шляхи вирішення проблем нерівномірності економічного розвитку регіону БС і визначено їх перспективи на майбутнє.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: економічна глобалізація, асиметрія розвитку, національні економіки регіону Близького Сходу та Північної Африки, «Арабська весна», людський капітал.

АННОТАЦИЯ. В статье исследованы особенности развития национальных экономик региона Ближнего Востока в условиях глобальных трансформаций. Рассмотрено непосредственное влияние глобализационных процессов на проявление асимметрии экономических отношений между странами в рамках региона. Автором предложены пути решения проблем неравномерности экономического развития региона БВ и определены перспективы на будущее.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: экономическая глобализация, асимметрия развития, национальные экономики региона Ближнего Востока и Северной Африки, «Арабская весна», человеческий капитал.

ANNOTATION. The article deals with the peculiarities of the development of Middle East national economics under conditions of global transformation. Direct impact of globalization processes on the asymmetry of economic relations between the countries within the region's limits is under consideration. The author provides the ways of solving problems of economic development irregularity of Middle East and determines their future prospects.

KEY WORDS: economic globalization, asymmetric development, national economies of MENA region, «Arab spring», human capital.

Постановка проблеми. Економічна глобалізація на сьогодні є домінуючою тенденцією розвитку світового господарства та характеризується стрімким прискоренням темпів транснаціоналізації економічних, соціальних, політичних, культурних сфер суспільного життя. Слід зазначити, що розгортання глобалізаційних процесів неоднозначно та нерівномірно впливає на розвиток національних економічних систем у світі. З одного боку, вона розширює можливості країн — експортерів природних ресурсів і капіталу стосовно власних національних інтересів. З іншого — глобалізація обмежує можливості реалізації національних інтересів суб'єктів глобальної економічної системи, які знаходяться поза межами «золотого мільярду», та призводить до численних гострих конфліктів між різноманітними агентами міжнародних економічних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних і методологічних засад асиметричного характеру розвитку світового господарства на різних історичних етапах його еволюції присвячено фундаментальні наукові праці багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених, зокрема: Г. Аніліоніса, Л. Антонюк, Д. Белла, О. Білоруса, І. Валлерстайна, А. Гальчинського, Д. Гелдза, В. Іноземцева, Т. Кальченка, К. Коуліна, Д. Лук'яненка, Г. Мюрдаля, Ю. Макогона, В. Новицького, К. Омае, Ю. Пахомова, А. Поручника, В. Робінсона, П. Робінса, Л. Склейера, Я. Столярчук, Я. Тінбергена, А. Філіпенка, Р. Фукуяма, А. Хіршмана, В. Чужикова та ін. Їх праці досліджують трансформаційні зміни в глобальному економічному просторі, питання техноглобалізму та глобального капіталізму, нерівномірність міжрегіонального та внутрішньорегіонального соціально-економічного розвитку, прояви економічної інтернаціоналізації та транснаціоналізації окремих країн і регіонів світу.

Разом з тим, питання щодо характеристики та оцінки асиметричного характеру розвитку Близькосхідного регіону у соціальній, виробничій і фінансово-інвестиційній сферах залишається малодослідженим, але надзвичайно актуальним не тільки у теоретичному, але й політико-прикладному плані. Ґрунтовного дослідження потребують фактори, які впливають на різношвидкісну динаміку

економічного розвитку окремих країн у межах даного регіону, та механізми реалізації їх власних транснаціональних стратегій.

Постановка завдання. Виходячи з наукової та практичної актуальності теми, метою даної статті є системне дослідження асиметрії економічного розвитку на прикладі країн Близькосхідного регіону та обґрунтування основних напрямів вдосконалення механізму подальшої транснаціоналізації їх національних економік задля зростання міжнародної конкурентоспроможності та отримання переваг від економічної глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глобальна економіка внаслідок трансформацій, що в ній відбуваються, не позбавлена асиметрій і суперечностей розвитку. Серед основних дисгармоній економічного розвитку професор Я. М. Столярчук визначає конфронтацію між глобальними монополіями та економічним суверенітетом національних економік, поглиблення диспропорції участі країн у глобальних економічних процесах, протистояння регіональної інтеграції та глобалізації, автономність транснаціонального капіталу та його гостра боротьба з міжнародним контингентом найманих працівників, нерівномірний характер розвитку соціальної сфери суспільного життя тощо [1, с. 33—39; 14].

Країни Близького Сходу також приймають участь у системі глобальних економічних відносин, тому нерівномірність властива і економічним процесам, що відбуваються в даному регіоні. Експерти Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) класифікують країни регіону Близького Сходу та Північної Африки (МЕНА) за факторами наявності нафти та розміром корінного населення та розподіляють їх на три групи. Першу групу представляють такі Алжир, Ірак, Сирія, Ємен, що є багатими на природні ресурси та мають велику кількість корінного народонаселення. У другу групу входять країни Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ): Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, Саудівська Аравія, Об'єднанні Арабські Емірати, Лівійська Джамахірія, які володіють великою кількістю природних ресурсів та імпортують людський капітал. Останню групу країн представляють транзитивні економічні системи, які мають обмежену кількість природних ресурсів і людського капіталу. Це — Єгипет, Йорданія, Ліван, Марокко, Туніс тощо [2].

Трансформаційні процеси як наслідок глобальної стадії світової економіки приховують для країн МЕНА із недостатньо розвинутими економіками (такими, як Марокко, Ємен, Єгипет, Туніс, Лівія тощо) чимало загроз і викликів. Насамперед, на економічний розвиток країн регіону Близького Сходу беззаперечно вплинули та продовжують впливати політичні трансформації Близькосхідної революції, так званої «Арабської весни», яка розпочалась у січні 2011 року в Тунісі та Єгипті, наразі триває в Лівійській Джамахірії. Основною метою «Арабської весни» стала боротьба з негативними явищами, пов'язаними із тоталітарними правлячими режимами та економічними проблемами в регіоні.

Дослідження політичних факторів (ефективність правового регулювання, ступінь демократичних свобод, політичні режими), економічних факторів (рівень економічної диверсифікації виробництва, рівень розвитку науково-технічного потенціалу, масштаби та серійність виробництва, чисельність робочої сили в країні), а також соціокультурних факторів (освіта та виховання, особливості історичного розвитку та економічних традицій) як визначальних хара-

ктеристик диспозиції національних економік МЕНА в глобальній системі світогосподарських зв'язків дозволяє нам встановити той факт, що економіки шістьох країн цього регіону є найбільш конкурентоспроможними на світовій арені (табл. 1). Так, за даними Звіту глобальної конкурентоспроможності ВЕФ 2011-2012 рр. ці країни розташовані наступним чином: Катар (14 позиція з-поміж 142 країн світу), Саудівська Аравія (17 позиція), Ізраїль (22 позиція), ОАЕ (27 позиція), Оман (32 позиція) та Кувейт (34 позиція) відповідно [4].

Таблиця 1

КРАЇНИ РЕГІОНУ МЕНА В МІЖНАРОДНИХ РЕЙТИНГОВИХ ОЦІНКАХ*

Країна	Індекс глобальної конкурентоспроможності GCI (2011—2012 рр.) / ВВП на душу населення країни БС, млрд дол. США	Індекс економічної свободи (2012 р.)	Індекс людського розвитку HDI (2011 р.)	Глобальний індекс інноваційної спроможності (2012 р.)	Осяги ПІІ / обсяги ПЗІ у 2011 р., млн дол. США
Країна	Всього 142 країни	Всього 184 країни	Всього 185 країн	Всього 141 країна	
Катар	Ранг 14 / 76,178	25 місце	37 місце	33 позиція	30 477 / 18 572
Саудівська Аравія	Ранг 17 / 16,996	74 місце	56 місце	48 позиція	186 850 / 29 970
Ізраїль	Ранг 22 / 28,686	48 місце	17 місце	17 позиція	66 768 / 71 589
Об'єднані Арабські Емірати	Ранг 27 / 59,717	35 місце	30 місце	37 позиція	85 406 / 57 738
Оман	Ранг 32 / 18,657	47 місце	89 місце	47 позиція	15 005 / 3 507
Кувейт	Ранг 34 / 36,412	71 місце	63 місце	55 позиція	10 765 / 22 059
Бахрейн	Ранг 37 / 20,475	12 місце	42 місце	41 позиція	15 935 / 8 776
Туніс	Ранг 40 / 4,200	95 місце	94 місце	59 позиція	31 414 / 310
Туреччина	Ранг 59 / 10,399	73 місце	92 місце	74 позиція	140 305 / 24 034
Іран	Ранг 62 / 4,741	171 місце	88 місце	104 позиція	32 443 / 2 915
Йорданія	Ранг 71 / 4,500	32 місце	95 місце	56 позиція	23 368 / 504
Марокко	Ранг 73 / 3,249	87 місце	130 місце	88 позиція	46 300 / 2 098
Алжир	Ранг 87 / 4,435	140 місце	96 місце	124 позиція	21 781 / 2 174
Ліван	Ранг 89 / 10,044	90 місце	71 місце	61 позиція	40 645 / 7 550
Єгипет	Ранг 94 / 2,789	100 місце	113 місце	103 позиція	72 612 / 6 074
Сирійська Арабська Республіка	Ранг 98 / 2,877	139 місце	119 місце	132 позиція	10 323 / 418
Пакистан	Ранг 118 / 1,050	122 місце	145 місце	133 позиція	21 876 / 1 432
Ємен	Ранг 138 / 1,282	121 місце	154 місце	139 позиція	4 344 / 589
Ірак	-	-	132 місце	-	9 601 / -
Лівійська Арабська Джамахірія	-	176 місце	64 місце	-	16 334 / 16 848

*складено автором за даними [4—8].

На сьогодні ще одним із найпоширеніших критеріїв оцінки економічної свободи національних економік світу є Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom), який включає в себе десять складових економічної свободи.

Ці особливі показники сформовані в чотири ключові групи: норми права, обмеження влади, результативність управління та відкритість ринків. Найбільш економічно незалежними за цими критеріями в даному регіоні у 2012 році стали такі країни, як Бахрейн (1 місце в регіональному рейтингу та 12 позиція у світі), Катар (25 місце в світі), Йорданія (32 світова позиція), Об'єднані Арабські Емірати (35 місце), Оман (47 позиція) та Ізраїль (48 місце у світі). Найнижчі показники економічної свободи показали такі країни, як Ємен (121 місце), Пакистан (122 місце), Сирія (139 місце), Іран (171 місце) та Лівійська Джамахірія (176 місце). Національні економіки даних країн є найменш інтернаціоналізованими та економічно залежними від дій власних урядів [5].

Суперечливим проявом економічного розвитку країн МЕНА є економічна відокремленість групи країн — експортерів природних ресурсів від решти держав регіону і, як наслідок, низький рівень розвитку торговельної диверсифікації та внутрішньогалузевої торгівлі. Слід зазначити, що експорт у Близькосхідному регіоні має тенденцію до стабільного зростання, однак, насамперед, завдяки високому рівню виробництва та міжнародної торгівлі вуглеводнями країн із надлишком природних ресурсів, вклад яких становить близько 85 % від загального експорту регіону. Решта країн з невеликою кількістю власних природних ресурсів відчувають стійкий дефіцит бюджету: Єгипет — на рівні 3 %, Ємен — 4 %, Сирія — 4,5 %, Марокко — 6 %, Туніс — 7,5 %, Йорданія — 8 %, Ліван — 13,5 % [6]. Асиметричний характер розвитку національних економік країн Близького Сходу проявляється і в самій структурі експорту. Так, частка експорту товарів виробництва в структурі ВВП регіону МЕНА є невеликою і складає лише 19 % у порівнянні до загального обсягу експорту на рівні 53 %. Якщо порівнювати дані показники із показниками Європи та Центральної Азії, то частка загального експорту останніх складає 36 %, а експорту виробничих товарів — 73 %. Що ж стосується динаміки прямого іноземного інвестування в країни Близького Сходу, то спостерігається тенденція до концентрації іноземного капіталу в країнах із надлишком природних ресурсів і зменшення ПІІ в країни — імпортери природних ресурсів і людського капіталу у зв'язку з політичними подіями «Арабської весни». Так, у 2010 році із загального обсягу 64,5 млрд дол. США основними реципієнтами ПІІ стали країни — експортери вуглеводнів, які імпортують людський капітал (Саудівська Аравія — майже 44 % загального обсягу МЕНА регіону). Країни з обмеженою кількістю природних ресурсів — переважно Ліван і Єгипет — отримали лише 25 % ПІІ (близько 16 млрд дол. США) [7]. Цільове призначення ПІІ, окрім енергетичного сектору, було спрямоване на розвиток телекомунікацій, туризму, будівництва, інновацій і високих технологій. Так, за результатами рейтингу Глобального індексу інноваційної спроможності (GII) 2012 року, який регулярно розраховують експерти французької школи бізнесу INSEAD разом зі Світовим Банком, Ізраїль посідає 17 позицію з-поміж 141 країни, Катар — 33 позицію, ОАЕ — 37 позицію, Бахрейн — 41 позицію та Оман — 47 позицію [8]. Дані показники свідчать про нарощення інноваційної конкурентоспроможності країн — експортерів природних ресурсів за допомогою активного залучення транснаціонального капіталу. На останніх місцях рейтингу ГІІ знаходяться Іран (104 ранг), Алжир (124 ранг), Сирія (132 ранг), Пакистан (133 ранг) та Ємен (139), інноваційний індекс яких є вкрай ни-

зьким, що є закономірним результатом ігнорування урядами цих країн інноваційних чинників економічного розвитку та закритості їх національних економік для іноземного капіталу.

Наступними факторами, які посилюють асиметричний характер розвитку країн регіону, є високий рівень корупції, високі бар'єри для ведення бізнесу та культурні норми, згідно з якими підприємницька діяльність розглядається другою рідною у порівнянні із зайнятістю на державній службі. Дані Індексу сприйняття корупції за 2011 рік свідчать про загальну корумпованість Близькосхідного регіону [9]. Найбільш корумпованими є Ірак (1,8 балів з 10), Лівія (2 бали), Ємен (2,1 бали), Ліван, Сирія та Іран (близько 2,6 балів). Країн з мінімальним рівнем корупції — це Катар (7,2 бали) та ОАЕ (6,8 бали). Уряди країн з недостатньо розвинутою економікою (насамперед, це країни, що не володіють вуглеводнями) використовують різноманітні протекціоністські заходи відносно розвинутих країн світу задля збереження власної автентичності. Серед таких заходів можна визначити складності в отриманні ліцензій, високі податки, жорсткі правові норми на ринку праці, високий рівень зовнішньоторговельної квоти тощо.

Соціально-економічним показником нерівномірного розвитку регіону МЕНА є Індекс розвитку людського потенціалу (Human Development Index), який використовується для порівняльної оцінки бідності, освіти, середньої тривалості життя та інших показників. За результатами рейтингу ІРЛП у переважній більшості країн БС: Єгипті (113 місце з-поміж 185 країн), Іракові (132 місце), Марокко (130 місце), Пакистані (145 місце) тощо існує гостра проблема бідності та високого рівня безробіття, особливо серед молоді від 16 до 24 років і жіночої половини населення. В Тунісі, Марокко, Єгипті рівень офіційного безробіття залишається на рівні 10 % на протязі останніх десяти років. В Ємені спостерігається збільшення рівня безробіття у 2009 році у порівнянні до 2000 року на 5 % [10]. Найнижчий рівень безробіття — в країнах Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ): Кувейті (2 %), ОАЕ (4 %), Саудівській Аравії (6 %). Хоча рівень безробіття в цих країнах відносно низький, існує проблема еміграції кваліфікованих працівників у Європу та Північну Америку, а також низький рівень національної складової людського капіталу на ринку праці та можливості офіційного працевлаштування. За даними ВЕФ, рівень неофіційного працевлаштування в окремих країнах МЕНА регіону є загрозливо високим: Марокко — близько 68 % за період 2000—2007 рр., Ліван і Ємен — 50 %, Єгипет, Алжир — 45 %. Як зазначається у Докладі ВЕФ про глобальний гендерний розрив 2010, у Близькосхідному регіоні спостерігається суттєве збільшення показників освіченості жіночої частини населення. У порівнянні до 61 % зайнятості жінок у країнах ОЕСР, загалом у регіоні МЕНА працевлаштованими є близько 33 % жіночого населення [11].

Висновки. Проведений аналіз національних економік регіону МЕНА дозволяє нам зробити висновок про асиметричний характер розвитку країн Близького Сходу в умовах глобальних трансформацій і кризових явищ у глобальній економіці та політиці. На сьогодні існує низка можливостей і перспектив розвитку для країн регіону із невеликою кількістю природних ресурсів, серед яких можна виокремити наступні:

— активний розвиток і впровадження альтернативних, поновлюваних джерел енергії: сонячних, водних і повітряних ресурсів енергетики;

— сприяння урядів БС у налагодженні підприємницької діяльності в регіоні за допомогою міжнародних співтовариств і в тісній співпраці із громадянським суспільством і бізнес-структурами;

— стимулювання розвитку виробництва та сфери послуг, включаючи агробізнес і туризм, насамперед у таких країнах, як Лівійська Джамахірія, Сирія, Туніс, Єгипет;

— подолання корупції, покращення державного управління, зменшення економічних бар'єрів та активна участь громадян у соціально-економічному житті своїх країн;

— швидка модернізація національних економік регіону, державна підтримка приватного сектору у створенні малих і середніх підприємств;

— подальша регіональна та глобальна інтеграція національних економік країн Близького Сходу з метою отримання позитивних переваг економічної глобалізації та зростання міжнародної конкурентоспроможності;

— використання потенціалу молоді та жіночої половини населення регіону, розвиток людського капіталу та професійних навичок працівників регіону.

Література

1. Глобальна економіка XXI ст.: людський вимір: монографія [Лук'яненко Д. Г., Поручник А. М., Колот А. М. та ін.]; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Д. Г. Лук'яненка та д-ра екон. наук, професора А. М. Поручника. — К.: КНЕУ, 2008. — 420 с.
2. Arab World Competitiveness Report 2011—2012 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.weforum.org>.
3. Ehteshami A. Globalization and Geopolitics in the Middle East. Old Games, New Rules / Anoushiavan Ehteshami. — NY: Routledge, 2009. — 258 p.
4. The Global Competitiveness Report 2011—2012 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.weforum.org>.
5. Index of Economic Freedom 2012 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.heritage.org>.
6. World Economic Outlook Database 2011 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.imf.org>.
7. World Investment Report 2010 [Електронний ресурс] // Режим доступу: [www. http://unctad.org](http://unctad.org).
8. The Global innovative Index 2012 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.globalinnovationindex.org>.
9. Corruption Perceptions Index 2011 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://cpi.transparency.org>.
10. World Development Report 2011 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://web.worldbank.org>.
11. The Global Gender Gap Report 2010 [Електронний ресурс] // режим доступу <http://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2010>.
12. Поручник А. М., Сейфоллахі М. Україна — Іран: через довіру до партнерства: монографія / А. М. Поручник, М. Сейфоллахі. — К.: КНЕУ, 2011. — 327 с.
13. Філіпенко А. С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А. С. Філіпенко. — К.: Знання, 2007. — 670 с.
14. Столярчук Я. М. Глобальні асиметрії економічного розвитку: монографія / Я. М. Столярчук. — К.: КНЕУ, 2009. — 302 с.

Статтю подано до редакції 13.10.2012 р.